

UITHANGBORDEN TE GENT

Hieronder vindt u het eerste van een hele reeks artikels over een bijzonder boeiend onderwerp, namelijk "Gentse Uithangborden en Gevelstenen".

Dezen die daarin geïnteresseerd zijn (en welke Gentenaar zou dit niet zijn?) doen er dus best aan de eerstkomende jaren hun abonnement op "Ghendtsche Tydinghen" niet op te zeggen.

Deze uitgebreide studie, die rijkelijk zal geïllustreerd worden, is van de hand van ons bestuurslid Lode Hoste.

Moeten wij nog meer zeggen? Wij geloven het niet. De reputatie van Lode Hoste is sinds lang gemaakt en staat borg voor grondig kwaliteitswerk. Daar veel meer over vertellen is overbodig, onze lezers kennen hem voldoende en wij zouden slechts in herhaling kunnen vallen.

Wij geven er dan ook de voorkeur aan hem maar onmiddellijk aan het woord te laten.

BIJDRAGE TOT VROEGERE EN NOG BESTAANDE UITHANGTEKENS TE GENT. UITHANGBORDEN EN GEVELSTENEN

INLEIDING

Het valt telkens op hoe weinig tijdgenoten Gent eigenlijk bekeken hebben, laat staan kennen.

Men kuiert door het stadscentrum, fotografeert of filmt de drie rijzige torens, de gevels op de Gras- en Korenlei, liefst van de Sint-Michielsbrug gezien, men loopt even langs de Achtersikkel en de Hoogpoort via de Nederpolder, men bewondert de gevels van het stadhuis, het Gravensteen, men winkelt in de Veldstraat, de Mageleinstraat en de lange Munt, men arriveert tenslotte op de Vrijdagmarkt... en daarmee is de kous ver af.

En nochtans, een stad als Gent is rijk aan historische monumenten, originele gevels, uithangtekens, gevelstenen en -versieringen die helaas niet altijd naar waarde werden - en worden - geschat en vaak teloor gaan, hetzij door onwetendheid, hetzij door moedwil of onverschilligheid. (1)

Tijdens de laatste decennia was er soms een positieve geste tot goed herstellen van gevels te bespeuren maar ondertussen is er ook heel wat verdwenen. Modernisering, slopingen, uitslijten en wegslijpen van gevelsteenreliëfs, vervangen van zinvolle uithangborden door uniforme glazen bakken waarmee bepaalde straten worden ontsierd, zijn zovele factoren

die het verdwijnen van vroegere uithangtekens in de hand hebben gewerkt. “We maken het al jaren mee. Al te veel van wat typisch is voor ons land, ons volk, onze levenswijze hebben we met toenemende snelheid zien verdwijnen. De kathedraal staat er nog wel; het stadhuis ook. Maar zoveel levenskernen, eigen trant en sfeer is vernield of blijft verminkt achter. Kan dat zomaar? Mag dat zomaar?

In gans Europa gaan er nu stemmen op dat het nu eens moet gedaan zijn. De steden, dorpen en gehuchten die hun goedertieren hoekjes verloren hebben, verliezen ook hun bewoners. Het is niet goed leven in straten van staal en beton.” (2)

Reeds in 1907 schreef Prosper Claeys in verband met Gent o.m. “Le travail de restauration... nous assurerait la conservation d'intéressants spécimens d'anciens pignons. Le nombre de ceux-ci a, malheureusement dans ces derniers temps diminué d'une façon considérable... Toutes ces façades... intelligemment restaurées donneraient à notre cité un aspect d'originalité que bien des villes seraient heureuses de posséder...” (3)

En met de gevels zouden tevens de gevelstenen moeten gered worden. Prosper Claeys beseftte niet hoeveel Gentse gevels er nà 1907 nog zouden gesloopt worden of hoeveel historische façades zouden worden gemoderniseerd.

Uit nieuwsgierigheid gingen we daarom de door hem genoteerde huizen met bouwdatum controleren.

Deze bijdrage heeft in de eerste plaats tot doel te wijzen op wat er hier te Gent tot op heden nog te bewonderen is aan uithangtekens, voornamelijk gevelstenen en gevelversieringen, nauw verwant aan voornoemde reliëfs, een bondige inventarisatie.

We beschouwen het als een begin tot verdere documentatie van deze “kleinmonumentale” kunst. Het zou ons verheugen moesten daardoor de bevoegde instanties inzien dat ook dit tot het Gentse patrimonium behoort en voldoende kunsthistorische en volkskundige waarde heeft om blijvend te worden verzorgd en wat de uithangborden aangaat, nieuw leven in te blazen. Oostenrijk, Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië hebben dit al lang begrepen. Het toerisme is daar trouwens ook mee gediend!

Algemene gegevens konden we o.m. putten uit de werken van de 19de-eeuwse specialisten terzake, Frans De Potter's “Boek der vermaarde uithangborden” (1861) en het tweedelig werk van Van Lennep en Ter Gouw “De uithangteekens in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd” (1868).

Dank zij de drukke activiteiten van lokale historici, oudheidkundigen en kunsthistorici van het eind van de 19de, begin 20e eeuw, o.m. Prosper Claeys, Armand Heins, V. Van der Haeghen, Alfons Van Werveke, Victor Fris en anderen, vonden we soms verduidelijkingen in verband met bepaalde gevels en hun versiering.

Voor vergelijkende lijsten van Gentse huisbenamingen uit de periode vóór het Nieuwe Regime hadden we een rijke inlichtingsbron aan de onuitgegeven licentiaatsthesis van Mej. J. De Smet "Bijdrage tot de Gentse huisnaamkunde van de Middeleeuwen tot het Nieuwe Regime" (1953-'54). Tevens raadpleegden we het gedocumenteerde werk van Noël Kerckhaert: "Oude Oostvlaamse Herbergnamen" dat in 1976 te Gent verscheen.

I. UITHANGBORDEN

Tot het einde van de 18de eeuw hingen de "uit-de-gevel-stekende" borden en voorwerpen aan bijna elke herberg of brouwerij, aan elk winkeltje en zelfs aan de warenhuizen der groothandelaars.

In de loop der 19de eeuw verdween dat gebruik geleidelijk om bijna volledig te verdwijnen bij het begin van de 20e eeuw.

Men "hing" dus het bord uit alhoewel we verder zullen zien dat het ook anders kon of wettelijk moest. In dat geval waren het gewoon uithangtekens en werden de figuren en de bijhorende tekst op de deur, de gevel of de ruiten geschilderd.

Volkskunst

Het merendeel van de uithangborden behoort tot de volkskunst en volksverbeelding en wie volkskunst zegt, denkt aan diegenen die ze vervaardigden en die deel uitmaakten van de doorsneebevolking en ook werkten zoals men dat liefst had. De borden moesten reclame maken, dus nuttig zijn en gebeurlijk ook schoon. (4)

Reeds bij de Grieken werden voorwerpen uitgehangen, eigen aan het ambacht door de huisbewoners bedreven of aan de handelswaar door hen verkocht. De blijspeldichter Aristophanes, de schrijver Loekianos en de wijsgeer Aristoteles zouden daarop hebben gezinspeeld.

Bij de Romeinen was de wijngaardrankenkrans aan de wijnhuizen bekend en een akerhengel of "ansa" aan de posthuizen. (5)

Plaatsbepaling

Onze vroegste uithangborden gaan terug tot de middeleeuwen toen de invloed van belangrijke steden als Gent met de dag sterker werd door het handelsleven dat er zich uitbreidde.

Dewalshens wijst erop dat de eerste sporen van de Franse uithangborden in "Le Livre de la Taille" van eind dertiende eeuw te vinden zijn. (6)

Hèt is vrij zeker dat dit gebruik geleidelijk ook bij ons ingang vond te meer omdat deze borden uitstekende hulpmiddelen tot plaatsbepaling waren.

Gent werd omstreeks 1200 de hoofdstad van Vlaanderen. Tijdens de 13de eeuw werd de Gentse "Hanze" gesticht die veel steden verenigde.

Door de lakennijverheid en de handel nam de stad uitbreiding. Talrijke nieuwe huizen werden gebouwd en nieuwe straten ontstonden.

In de dertiende eeuw werden reeds huisnamen gebruikt. De oudst bekende : "de Chinne" zou van 1297 dateren. Volgens De Smet waren soortgelijke benamingen misschien ook vóór die tijd in gebruik. Daartoe steunt ze zich op bepaalde bijnamen van personen die voorkomen in de stadsrekeningen.

Wat er ook zij, vanaf de veertiende eeuw was de benaming van huizen vrij algemeen. (7)

Waar geen handel werd bedreven, eindigde voornoemde gewoonte aan het eind van de achttiende eeuw. (8)

Bij gemis aan nummering werden vroeger de huizen door hun benaming of teken van elkaar onderscheiden. Ter verduidelijking, enkele Gentse brouwersuithangtekens aan het eind van de vijftiende eeuw :

"*inde cogghe* voor tsente lysbette" (vroegere begijnhof bij de Burgstraat); "*inde lelie* ande minnebrugge"; "*int zwaenkin* bider scaepbrugge" (aan de Grauwpoort); "*inden snouc* voordende filendieusen" (aan de Rode Lijvenkensstraat) enz. Sommige Gentse straatbenamingen ontstonden naar het huismerk boven de deur van een hoekhuis of van een bekend uithangteken, zodat veel uithangborden ook in dat geval plaatsbepalend waren.

In zijn boek "De oude straatnamen te Gent" (Gent, 1925) besprak Victor Fris o.m. volgende gevallen van straten die we nog kennen of die sommige Gentenaars zich nog herinneren.

De *Bonteleeuwstraat* had haar naam te danken aan een hoekhuis "den bonten leeu" dat er sinds de 15de tot het begin van de 17de eeuw in de Veldstraat stond. De *Krevelstraat* (aan de Sint-Lievenspoort) werd in 1427 zo genoemd naar een erf aldaar "inden crevel". De herberg "inden hazewind" gaf haar naam aan het *Hazewindstraatje* (Korenmarkt). En zo gaat het verder met het *Hof van Fiennes* (aan de Korenlei) naar de woonst der heren van Fiennes, het *Goudenleeuwplein*, zo genoemd naar de 16de-eeuwse afspanning "inden gauden leeu", de *Hoornstraat* (aan de Predikherenlei) naar de brouwerij "den Hoorne" in 1714 in de Veldstraat gevestigd, de *Zonnestraat* (aan de Kouter) sedert het midden van de 16de eeuw zo geheten naar het hoekhuis "de Zonne", de *Sint-Crispijnstraat* (aan de Jonkvrouw Mattestraat bij Onderbergen) ook weer naar een hoekhuis dat in de 18de eeuw "In Sint-Crispijn" werd geheten, de *Roskamstraat* (nu Nederkwaadham, bij de Nederpolder) naar een 16de-eeuwse brouwerij "de Roscamp", de *Lammerstraat* (aan het Woodrow Wilsonplein) naar de brouwerij "het Lammeken", de *Pekelharing* (bij de Lindenlei) genoemd naar het hoekhuis "Pekelharing", gelegen aan de Wijngaardstraat en dat van 1483 dateerde. Het bestond als herberg met rolbaan in 't begin van de 19de eeuw.

Uithangborden lagen ook aan de basis van straatbenamingen zoals de

Rozier (aan de Sint-Pietersnieuwstraat), de *Schouwvegersstraat* (aan de Houtlei) naar het hoekhuis (herberg) “den Schouwvager”, de *Schuurkenstraat* (bij de Veldstraat) naar de 17de-eeuwse herberg “het Schuerken”, de *Serpentstraat* (aan de Vrijdagmarkt) naar een 16de eeuws hoekhuis waar het uithangbord “het Metalen Serpent” uithing, de *Tinnenpotstraat* (aan 't Gewad) waar, in 1450 reeds een brouwerij “in den Teenen Pot” bestond. Het hoekhuis “int Werregaeren” gaf haar naam aan de *Werregarenstraat* tussen Hoogpoort en Onderstraat.

In voornoemd werk somt V. Fris ook tal van verdwenen straatbenamingen op die eveneens naar brouwerij- of/en herberguithangtekens werden genoemd. De vroegere *Bellevuestraat* (nu Raas van Gaverestraat) op Ekkergerm, kreeg in 1821 haar naam naar een bekend spijshuis dat er nog tijdens de Eerste Wereldoorlog bekend was, de *Posthoornstraat* (nu Sint-Niklaasstraat) werd na 1898 zo genoemd naar de afspanning “de Posthoorn” en het Grootkanonplein werd oorspronkelijk de “*Wannekensaard*” geheten naar de brouwerij “het Wanneken” die daar toen bekend was. Brouwerijen, herbergen, afspanningen, winkels werden toponiemen voor straten, steegjes, bruggen en pleinen, plaatsnamen die doorgaans behouden bleven nadat de woningen waren gesloopt of een andere bestemming hadden gekregen.

Familie- en geslachtsnamen

Een heel bijzonder aspect van de uithangtekens is wel dat verschillende sporen van Gentse familie- en geslachtsnamen in vroegere benamingen van huizen en molens aan te wijzen zijn. Daartoe zochten we enkele voorbeelden in de huisnaamkundebijdrage van De Smet. (9)

De oliemolen “*Bette*” die omstreeks 1486-'87 aan de Muidepoort functioneerde, was waarschijnlijk eigendom van het Gentse patriciërsgezicht Bette van wie we het wapenschild onderscheiden bovenaan het “Gezicht op Gent” in 1524 vervaardigd door Pieter de Keyser. (10)

De molen “*de Blaserighe*”, omstreeks 1352-1429, eveneens op de Muide, behoorde gebeurlijk aan de familie de Blasere. (11)

Omstreeks 1523 was het huis “*de Witte Moor*” op de Hoogpoort eigendom van Lieven Moeraert. Het werd in 1542 aan Joost van der Moere, patriciër die toen reeds een deel van “de Zwarte Moor” bezat, verkocht. (12)

Op dezelfde wijze zijn volgende huisnamen en uithangtekens te benaderen : “*den Bijtere*” (1504-1527) in de Geldmunt, “*Boterman's Caetsspel*” (1499-1503) in de Botermansstraat en “*de Bousse Gaye*” in Sanderswalle. De familie Hildebrant noemde haar huis in de Sint-Jansstraat (nu Sint-Baafsplein) “*den Hillebrant*” (1600-1601) en het huis der Van de Voorde's in de Drabstraat heette “*Thuus te Voorde*” (1425). De *Kleine Sikkel* op de Nederpolder (13de eeuw) en de *Grote Sikkel* (15de eeuw) behoorden tot de Gentse patriciërsfamilie Van der Zichelen waarvan het wapenschild insgelijks op het “Gezicht op Gent” staat afgebeeld. (13)

Tot de 17de eeuw kwamen dergelijke gevallen van naamgeving geregeld voor.

Algemeen uitzicht der uithangborden

De meeste van de beschreven uithangborden zijn met personen, dieren of planten beschilderde planken of plaatijzeren - soms schildvormige - borden of uitgesneden, beschilderde figuren die aan smeedijzeren galgjes aan de gevels bevestigd waren. De Potter schreef daarover : “De meesten waren opgehangen... soms door de smid met een sierlijk gewrocht boordsel tot een kunstwerk verfraaid... verre over de straat uithangende... te Gent nog aan het Bezemstraatje (Onderbergen), aan 't steegje in de Waaistraat, maar voornamelijk in de lange Munt, waar de meeste borden dwars over de stoep hingen...”

Bij de geschilderde afbeeldingen kwamen soms teksten en wel eens rijmen voor. Zo kende F. De Potter een uithangbord waarop stond : “Rooden duivel, Dulle Griete, 'k ben aldus alom bekend. Sedert ik niet meer mag schieten, wil ik mij toch niet verdriete. Daarom hou ik logement en verkoop nu drank te Gent”. (14)

Er werden ook voorwerpen van hout of metaal uitgehangen zoals reuzevingerhoeden, laarzen, halve manen en beeldhouwwerk, meestal personen en dieren.

Prof. Paul de Keyser rangschikte de uithangtekens in “algemene” en “bijzondere”. De vroeger gebruikte krans van groen aan de herbergen, de varkenskop aan de spekslachterij, de hoed aan de hoedenwinkel zijn algemene borden terwijl de bijzondere deze zijn die gepaard gaan met bijvoeglijke naamwoorden of telwoorden zoals “gouden” (15), “rode”, “gekroonde”, “drie” enz. en daardoor misschien aantrekkelijker voor de cliënt werden. (16)

Uithangborden waren hoofdzakelijk figuratief. Een deel der bevolking kon vroeger weinig lezen en het enige middel om de aandacht op een bedrijf te trekken, was het uithangen van een voorwerp, een schilderijtje of een beeldhouwwerk.

Het beroep, het abstracte begrip, werd daardoor gesuggereerd zoals we tegenwoordig in onze jachtige tijd doen met de symbolen voor het verkeer, in de administratie enz.

Benamingen

Waarschijnlijk werden er heel wat benamingen vrij willekeurig gekozen, maar als men met opzet een huisnaam bedacht, dan hing veel af van de ontwikkeling van de eigenaar.

Sommigen hadden een voorkeur voor religieuze onderwerpen zoals “de Engel”, “de Hel”, “In 't Paradijsken” e.d. maar voornamelijk patroonheiligen : Sint-Elooi als patroon der smeden en slotenmakers, Sint-Crispijn

voor de schoenmakers, Sint-Arnoldus voor de brouwers, Sint-Joris voor de boogschutters enz. Mettertijd verminderden dergelijke godsdienstige onderwerpen, vooral dan in de grote steden. (17)

Daiken, L. vertelt o.m. hoe het komt dat verschillende plattelandsherbergen in de omgeving van Southampton sinds 1620 "The Angel Inn" heten. Hij brengt dat in verband met de "Pilgrim Fathers" die tijdens hun gezamenlijke tocht naar Southampton, elke herberg waar ze overnachtten, uit dankbaarheid "The Angel" noemden. Traditiegetrouw hielden sommige Britse waarden deze benaming in eer. (18) Te Gent was "Het kelderken Gods" bij het Gravensteen zeer bekend en in de omgeving bestond, tijdens de 19de eeuw "Het Heilig Graf", een slecht befaamd kroegje. (19)

Heel wat uithangborden werden vervaardigd naar bepaalde beroepen en beroepsvoorwerpen : "t Meuleken" (17de eeuw o.m. op de Korenmarkt), "het Boerken" (19de eeuw op het Sint-Pietersplein), "de Dry Posthoorens" (18de eeuw op de Korenmarkt), "'t Werregaeren" (15de eeuw op de Hoogpoort) enz.

Ook planten en dieren kwamen erbij te pas, o.m. de brouwerij "den Hulst" (17de eeuw op de Brabantdam), "de Roose" (18de eeuw aan de Dampoort), "de Lelye" (15de eeuw aan de Begijnengracht), "de Zwarte Kat" (19de eeuw bij de Sint-Elisabethkerk), "de Coore-bloem" (18de eeuw in de Zwartzustersstraat) enz.

Voor andere uithangtekens zocht men het bij vertellingen of legenden, b.v. "den Eenhoorn" (15de eeuw : Kalandeburg), "Het Paradijs" (19de eeuw op het Goudenleeuwplein), "in Sent Clais" (15de eeuw in de Burgstraat)... Kledingstukken kwamen ook in aanmerking : klompen, schoenen, hoeden. Ook hemellichamen : "de Halfve Maene" (18de eeuw : Hooiaard), "de Sterre" (19de eeuw, aan 't kruispunt Oudenaardse- en Kortrijksesteenweg), enz.

De ontspanning kwam natuurlijk eveneens aan de beurt : "het Daembert" (18de eeuw op de Korenmarkt), "het Kaetsespel" (19de eeuw in de Paelinckstraat), evenals steden en toponiemen : "Breda" (17de eeuw aan de Persellepoort), "Londen" (18de eeuw op de Oudburg), "'t Cuupgat" (16de eeuw bij het Gerechtshof), "in het Casteel" (17de eeuw bij het Spaans Kasteel) enz. (20)

Invloed van de wapenkunde

Tot op heden ondergingen de uithangborden bepaalde invloeden van de wapenkunde. Tijdens de 14de-15de eeuw bewonderden vele brouwers, hosteliërs en kroegbazen de rijkdom en de levenswijze van de ridders en kasteelheren met het daarbij gepaard gaande prestige. (21)

Figuren van het wapenschild werden overgenomen en de uithangborden zelf waren dikwijls nabootsingen van de wapenborden die aan de ingang van het kasteel waren bevestigd. De herbergiers hebben er ook zeer vroeg

een gewoonte van gemaakt het wapen uit te hangen van de edellieden die er hadden gelogeed. (22) Trouwens, vooraleer de adellijke personen op reis togen, lieten ze zich een reeks wapenschildjes vervaardigen die ze, als blijk van dank, aan die waarden schonken die hen uitstekend onthaald hadden. Op de uithangborden werden heraldische figuren, griffioenen, dubbele arenden, kronen, kruisen, lelies, rozen e.d. afgebeeld. Kleuren, onnatuurlijk vor het onderwerp en als bijvoeglijk naamwoord toegevoegd of als kleur op de geschilderde figuren gebruikt (b.v. een rode leeuw, een blauwe gans, een gouden zwijnekop e.d.), het woordje “dubbel” of het (heilig!) getal “drie” wijzen op heraldische invloeden. (23)

De bijdrage van De Smet geeft ons opnieuw de kans enkele Gentse voorbeelden vanaf de middeleeuwen tot de 19de eeuw aan te halen.

Vooreerst enkele “*schild*”-namen :

“Het Schild van Bourgondië” (reeds in 1460 op de Botermarkt),

“Het Schild van Bretagne” (in de 15de eeuw in Onderbergen bekend),

“Het Schild van Frankrijk” (hing in diezelfde tijd uit bij een wapenmaker in de Mageleinstraat),

“Het Schild van Londen” (tijdens de 17de eeuw in de Veldstraat).

Benamingen met “*dubbel*” :

“Het dubbel Vierstaal” (24) (op de Korenmarkt),

“Het dubbel Kruis” (in de Donkersteeg, op de Reep en op het Sint Veerleplein),

“De dubbele Arend” (op de Vrijdagmarkt en de Korenmarkt)

Het (heraldische en magische) cijfer *drie* :

“De drie Granaatappels” (in de Brabantdam),

“De drie heemerkens” (in de Sint-Jacobsnieuwstraat),

“De drie Monniken” (in de Onderstraat),

“De drie Scabeellen” (25) (bij Sint-Jacobs), enz.

Goud, het edele metaal dat tijdens de middeleeuwen de alchimisten wanhopig maakte en de hebzucht voedde van vele vorsten, heeft natuurlijk tot de fantasie van de volksmensen gesproken. Deze kleur die in het blazoen der vorsten niet mocht ontbreken, werd ter onderscheiding aan heel wat Gentse huisnamen en uithangtekens toegevoegd :

“De gouden Ezel” (op het Goudenleeuwplein),

“Het gouden Muiltje” (in de Donkersteeg),

“Het gouden Zwijnshoofd” (in de Veldstraat),

“De gouden Noble” (26) (in de Jan Breydelstraat)

Andere veel toegepaste heraldische kleuren waren *rood*, *zwart*, *wit*, *groen* en *blauw*.

Te Gent kende men o.m. :

“De rode Hoed (in de 15de eeuw in de Hoogpoort) (verder ook in Klein Turkije, Bennesteeg en elders),

“Het rode Paard” (in de Burgstraat),

“De rode Koker” (molen op de Muide uit de 15de eeuw),
“De zwarte Bracke” (27) (in de Veldstraat),
“De zwarte Ruiters” (op de Korenmarkt),
“In den witten Leeuw” (16de eeuw op de Zandberg),
“Het wit Paard” (17de eeuw op de Houtbriel),
“De groene Lantaarn” (18de eeuw in de Kattesteeg, nu Burgemeester Braunplein),
“De groene Traille” (28) (op de Zandberg),
“Ten blauwen Beghinen” (in Onderbergen),
“De blauwe Gans” en “De blauwe Huik” (op de Zandberg).

Oude uithangborden in Vlaanderen

In het “Gildeboek der (Gentse) Pijnders” (S.A.G. 186/1, folio 25 r° & v° en folio 26 r°) treft men 103 schetsen aan van Gentse brouwersuithangtekens daterend van 1494. Op de schilderijen van Breugel zijn er nogal wat 16de-eeuwse uithangborden aan te wijzen, b.v. in zijn “Spreekwoorden”, “De strijd tussen Carnaval en Vasten”, “De Volksoptelling” enz. Voornamelijk op het platteland hing men reeds vroeg de bladerkrans of een groene tak aan de herbergen uit. Een herbergkenteken was ook dat men geregeld linden bij de voordeur plantte. (29)

Uithangborden en kunst

In onze gewesten werden de uithangborden door de timmerman of de smid vervaardigd. Deze objecten behoorden tot de volkskunst. Enkele voorbeelden zijn nochtans aan te wijzen waarbij kunstenaars het niet beneden hun waardigheid achtten om uithangborden te schilderen, zó zeker Matsys bij ons. De beroemdste artistieke uithangborden werden evenwel in het buitenland geconcipeerd. Bekend is “L’Enseigne de Ger-saint” in 1720 door Antoine Watteau voor zijn vriend schilderijenhandelaar gepenseeld. Andere beroemde kunstenaars schiepen eveneens dergelijke borden, o.m. de Nederlander Rembrandt, de Fransen Géricault en Toulouse-Lautrec en de Engelsen Hogarth en Ralph Ellis. (30)

De “Franse” borden

In Frankrijk kende men uithangborden in de vorm van rebussen of geestige woordspelingen door het gebruik van woorden met gelijke klank maar verschillende betekenis. Zo hing een Franse wisselaar een wiel (une roue) en een ekster (une pie) uit omdat zijn zaak “A la Roupie” (Indische munt) heette.

Een textielkoopman liet zich een uithangbord vervaardigen waarop een aap (un singe) in een batistweefsel gehuld, stond afgebeeld. De rebus luidde : “Au Saint-Jean Baptiste” (au singe en batiste).

Tijdens de autocratische regering van Louis-Philippe die tot een bloedige

omwenteling zou leiden, hingen er, in 1848, te Parijs drie tabakszakken (des blagues) boven een tabakswinkel uit. “Blague” betekent ook flauwe kul. Aangezien boven elke zak respectievelijk “Liberté”, “Egalité” en “Fraternité” geschreven was, betekende dit een vrij krasse kritiek op het heersende regime. (31)

Tijdens de 19de eeuw namen onze handelaars andere zgn. “Franse” borden over : afbeeldingen en voorwerpen die het zonder verklarende tekst konden stellen. Reusachtige, roodgeschilderde hoofddeksele in blik aan een hoedenwinkel, uithangborden waarop worsten stonden afgebeeld bij de spekslagers, grote suikerbroden of enorme kaarsen bij de kruideniers, reuzenlaarzen bij de schoenmakers, dito sleutels van hout of blik bij slotenmakers en dergelijke behoorden tot het straatgezicht. (32) En vanaf de 18de eeuw waren de etablissementen der parapluverkopers, waarvan er verscheidene van Italiaanse afkomst waren, te herkennen aan een metalen paraplu of parasol, in felle kleuren geverfd, boven de winkeldeur.

Verplichtingen en misbruiken

Het gebruik van uithangborden werd gedurende eeuwen door allerlei verordeningen en de daarbij horende rechtspraak bepaald.

Vanaf de 15de eeuw, tijdstip waarbij de uithangtekens in West-Europa algemeen in gebruik waren, moest de overheid ingrijpen tegen de overdreven afmetingen der borden. Herbergiers en winkeliers concurreerden immers onderling op dat gebied.

In de smalle straatjes van toen waren de vèr en laag uitstekende en loshangende voorwerpen een gevaar voor ruiters en verkeer, vooral bij winderig weertje en gezien de schaarse straatverlichting.

In Londen moesten de uithangborden vanaf 1766 verkleind en tegen de muur vastgemaakt worden. Parijs kende deze verplichting reeds vijf jaar voordien. De borden mochten niet verder uitsteken dan vier duim. (33)

Het was ook in Frankrijk dat men ten tijde van Catharina van Medici, vanaf 1567 verplicht werd aangifte te doen van zijn inzicht een herberg te openen. Daartoe moest men zijn naam en adres opgeven en tevens het uithangbord vermelden. (34)

In 1693 ondertekende Lodewijk XIV een ordonnantie waardoor het aanbrenge van uithangborden facultatief werd. Twintig jaar tevoren was er evenwel spraak een inspecteur aan te stellen tegen de vulgaire afbeeldingen op sommige uithangtekens. (35)

Alhier werden dergelijke maatregelen ook later nog getroffen. Een besluit van 1859, uitgevaardigd door het college van burgemeester en schepenen te Eeklo, verbood het plaatsen van uithangtekens zonder daartoe eerst de toelating te hebben bekomen. Er zou voortaan gelet worden op de eerbiediging van taal en zeden. (36)

Omstreeks 1795 was een besluit van kracht inzake bepaalde thema's op de uithangborden. (37)

In 1812 bevalen de Franse autoriteiten te Gent dat alle opschriften en uithangborden in het Frans moesten opgesteld zijn. Een Vlaamse vertaling werd toegelaten.

Het resultaat bleef niet uit. Tijdens de 19de en in het begin van de 20e eeuw waren de Franstalige borden, vooral dan in de steden, aan de orde van de dag. Karel Waeri, de Gentse volkse liederenauteur, wijdde omstreeks 1895 een lied van honderd vierenveertig regels aan de Franse cafés in Vlaanderen.

Dit snobisme, die drang naar vreemde opschriften, eerst in het Frans, later in het Engels, met of zonder spellingfouten, kennen we tot op de huidige dag.

Ondertussen werden de uithangborden opnieuw storend groot.

Toen men in 1901 te Gent in de Veldstraat het "grootste bord van de stad" plaatste, protesteerde Alfons van Werveke in het Volksbelang van 9 maart : "Wij vragen een belasting op de uithangborden, berekend tegen vijf frank de vierkante meter !".

Het Gentse stadsbestuur hief inderdaad een bepaalde belasting op de "uitsteekberden" en op de voorwerpen, geplaatst voor de straatdeur, op het trottoir, om de aandacht van de voorbijgangers op het bedrijf te vestigen.

In de Gazet van Gent van 16 maart 1901 verscheen het bericht dat uithangborden, taferelen en uitspringende beeldwerken minstens 2,5 m. boven het trottoir moesten worden geplaatst. Hingen ze minstens 3,70 m hoog dan mochten zij, in brede straten niet meer dan 95 cm uitspringen. In andere gevallen was de maximale uitsprong 85 cm.

In 1909 protesteerde het syndicaat der smidsbazen. Zij vroegen uitzondering te maken inzake belasting op de smeedijzeren uithangborden. Of daarvan iets in huis kwam, weten we niet.

We kunnen ons echter de vraag stellen of het verplichte jaarlijkse bedrag vóór de Eerste Wereldoorlog aan de basis lag van het verminderen van dergelijke artistieke uithangtekens te Gent.

Lode HOSTE

(’t vervolgt)

NOTEN

- (1) In de 19de eeuw was het de mode en gewoonte gevels te bepleisteren en wit te verven. Rijke 17de- en 18de-eeuwse bakstenen gevels werden op die manier behandeld. Tegenwoordig is er gelukkig een strekking om ze in hun oorspronkelijke staat te herstellen.
- (2) De Backer-Van Ocken, R., Monumentenzorg in Vlaanderen. "Een toekomst voor ons verleden", brochure, 1974.
- (3) Claeys, Pr., Maisons particulières et monuments publics gantois..., Gand, 1907, p. 4.

- (4) Het Museum voor Volkskunde te Gent bezit een merkwaardige reeks uithangborden. Daar is o.m. de collectie, door René De Cramer in opdracht geschilderd voor de Wereldtentoonstelling van 1913 te Gent. De andere zijn doorgaans 19de-eeuwse exemplaren.
- (5) Van Lennep en Ter Gouw, *De Uithangtekens in verband met Geschiedenis en Volksleven beschouwd*, Amsterdam, 1868, p. 12-13.
- (6) Dewalhens, P., *Introduction à l'histoire des rues et enseignes de Tirlemont, Standen en Landen*, Leuven, 1964, p. 129-130.
- (7) De Smet, J., *Bijdrage tot de Gentse huisnaamkunde van de Middeleeuwen tot het Nieuwe Regime*, onuitgeg. lic.dissertatie, 1953-'54, p.9.
Hemmersdorf, auteur van "De herberg in de Nederlanden", Assen, 1957, haalt op p. 68-69 aan dat de Ieperse schepenen in 1326 "te Jacob Struvins" en "te Jans van Damme" (herbergen te Ieperen) dronken. Hij vraagt zich af of deze naamgeving niet ouder is dan de ons vertrouwde "de Ster" of "de Zwaan" e.d., courant tijdens de middeleeuwen.
- (8) In 1785-'86 werd de huisnummering te Gent verplicht. Het duurde echter nog jaren vooraleer men deze reglementering volgde.
De instructie van 1785 en de ordonnantie van 1786 golden tevens voor het plaatsen van straatnaamborden in blik. (zie Claeys, P., *Mémorial de la ville de Gand*, 1902, p. 168).
- (9) De Smet, J., op. cit.
- (10) Bergmans, P., *Armorial de Flandre du XVIIe siècle...*, Brux.-Paris, 1919, p. 669.
- (11) Van der Haeghen, V., *Les armoiries des registres scabinaux de Gand*, Gand, 1889, p. 18.
- (12) Bergmans, P., op. cit., p. 698.
- (13) Bergmans, P., op. cit., p. 693.
- (14) De Potter, F., *Het Boek der vermaarde Uithangborden*, Gent, 1861, p. 12 en p. 92.
- (15) Volgens Van der Smissen, L., *Hasseltse uithangborden en huisbenamingen*, Het Oude Land van Loon, 1960, werd omstreeks 1600 het woord "gulden" voor bijna alle huisnamen van Hasselt gevoegd !
- (16) de Keyser, P., *De Folklore der Uithangborden*, Oostvlaamse Zanten, Gent, 1934, p. 12.
- (17) de Potter, F., op. cit. p. 16.
- (18) Daiken, L., *The men who paint the Inn Signs, Coming Events in Britain*, London, Nov. 1955, pp. 32-35.
- (19) de Potter, op. cit., p. 107.
- (20) Kerckhaert, N., *Oude Oostvlaamse Herbergen*, Gent, 1976.
- (21) Daiken, L., *The Inns of Britain : Signs of welcome, Coming Events in Britain*, London, Oct. 1956, p. 28-31.
- (22) van Lennep, J. en J. Ter Gouw, op. cit. p. 362.
- (23) De volkse logica behield echter de natuurlijke kleuren van dieren die op de uithangborden werden geschilderd in verband met bepaalde beroepen : bijv. een koe bij de slager, een paard bij de voerman e.d.m.
- (24) Vierstaal = vuursteen in het Bourgondisch wapen.
- (25) Scabeellen = zitbanken.
- (26) Noble = muntstuk.
- (27) Bracke = jachthond.

- (28) Traille = hekwerk.
- (29) Van Lennep en Ter Gouw, op. cit., schrijven op p. 377 : “Voor oude linden had men eerbied. Feesten, plechtigheden werden onder 't lommer van linden gevierd. De Germanen spraken recht onder de lindebomen.”
- (30) In Engeland worden schilders gesponsord door bepaalde groeperingen, b.v. door het brouwersgilde. Daar bloeit dan ook een zinvolle uithangbordenkunst, wat o.m. het toerisme ten goede komt.
- (31) Dewalhens, P., op. cit., p. 130.
- (32) De Potter, F., op. cit., p. 73.
- (33) Vandenbroucque, A., *Des enseignes des commerçants et de la concurrence déloyale par l'usurpation d'enseignes*, Reims, 1899, p. 27.
- (34) Vandenbroucque, A., op. cit., p. 23.
- (35) Vandenbroucque, A., op. cit., p. 23-24.
- (36) De Potter, F., *Gent van den oudsten tijd tot heden*, Gent, 1882-'93, p. 62-63.
- (37) Vandenbroucque, A., op. cit., p. 29. “Alle uithangborden die tekens dragen van koningsgezindheid, feodalisme en bijgeloof zullen vernieuwd worden en vervangen door republikeinse symbolen. De uithangborden zullen op de muren der huizen geschilderd worden.”

INVENTAIRE ARCHÉOLOGIQUE - FICHE Nr. 48

Op 17 oktober 1897 stelde Ernest Lacquet in de rubriek “Muziekinstrumenten - Gemeentelijk Belfort - XVIIe eeuw (1660)”, een fiche op in het Frans over

DE GROTE KLOK VAN HET BELFORT

In het oud Belfort hangen, ter hoogte van de tweede galerij boven het uurwerk, vier grote klokken die toebehoren aan de Gemeente.

De Schepenen van de Keure die tevreden waren over de beiaard die ze laten maken hadden door Pieter Hemony van Zutphen, bij contract van 8 maart 1659 (1), vertrouwden aan dezelfde klokkengieter, bij contract van 3 april 1660 (2) de levering toe van drie goede, welluidende klokken in harmonie met het klokkenspel van de beiaard en gestemd : *si, la, sol* (grote terts).

Deze drie grote en mooie klokken, die “politiemeester” Justus Billet aanduidde met de naam “Triumphanten”, werden gegoten in Gent zelf door de klokkengieter die zich gevestigd had in deze stad (3). De klepels werden gesmeed door de stadssmid Jacob Bernaert.

Het totaal gewicht van de drie klokken is 31.594 pond of 13.680 K° (het